

The expansion of the use of feminitives in Ukrainian meets several stumble points, among which we can name first a tradition of using common professional terms, second, the use of both feminine and masculine forms like *денутом* and *денутомка*, or 'sexless' *нарден*, *міністр* and *міністерка* in one and the same sentence, article, interview, speech nominating a female. Linguists and editors must take this issue into their consideration.

FINDINGS AND CONCLUSION.

In this paper I have explored the state of art in the area of feminitives functioning in English and Ukrainian. The Masculine or Common gender form of agentive nouns is the basis for the Feminitive form derivation. The gender is usually decoded due to the parts of the sentence agreement (noun sg + verb sg, 3rd person and correlation with the singular 3rd person pronoun (he:male, she:female). If in English there is the process of gender neutralization then in Ukrainian there is the process of overcoming gender asymmetry in the language.

We must further our investigation to highlight the ways of retaining Ukrainian specific gender feature in translations which is a prospective object of scientific research.

References

- Boroditsky L., Schmidt L., Phillips W. Sex, syntax, and semantics /Ed. D.Gentner, S.Goldin-Meadow. *Language in Mind. Advances in the Study of Language and Thought*. London : MIT Press, 2003. P. 1–79.
- Corbett G. G., Fraser N. M. Gender Assignment : A Typology and a Model / Ed. G. Senft. *Systems of Nominal Classification*. Cambridge : CUP, 2000. P.293– 325.
- Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Maldel, MA/Oxford : Blackwell Publishing, 2008. 555 p.
- Fodor I. The origin of grammatical gender. *Lingua*. 1959. Vol. 8. P. 1–41.
- Hellinger M., Pauwels A. (eds.) *Handbook of Language and Communication : Diversity and Change*. Berlin : De Gruyter Mouton, 2007. 808 p.
- Hockett Ch. F. *A Course in Modern Linguistics*. New York : Macmillan, 1958.
- Jones Ch. The category of gender in Early Middle English. *Journal of English Studies*. 1967. Volume 48. Issue 1-6. P. 289-305.
- Leleko O. Gender? Evidence from Heritage Russian. *Journal of Language Contact*. 2018. Vol. 11. Issue 2. P. 233–267.
- Maciuszek J., Polak M., Świątkowska N. Grammatical Gender Influences Semantic Categorization and Implicit Cognition in Polish. *Front Psychol*. 2019. Vol. 10. URL : <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02208>
- Neset T. Gender assignment in Ukrainian : Language specific rules and universal principles. *Poljarnyj Vestnik* 2003. Vol.6. P.71-85.
- Prewitt-Freilino J., Caswell A., Laakso E. The gendering of language : a comparison of gender equality in countries with gendered, neutral gender, and genderless languages. *Sex Roles*. 2012. Vol.66. P. 268–281.
- Rojavin M. The semantic category of gender in Russian and Ukrainian. *The Slavic and East European Journal*. 2010. Vol. 54. No. 3. P. 503-526.
- Shevelov G. Y. Ukrainian. *The Slavonic Languages*. / Ed. Bernard Comrie, Greville G. Corbett. London, New York : Routledge 1993. P. 947-998.
- Steinmetz D. Shifts in Germanic and Slavic. *Lingua*. 2006. Vol. 116, Issue 9. P. 1418-1440.

(Матеріал надійшов до редакції 15.05.19. Прийнято до друку 8.09.19)

УДК: 811.112.2*255.4 :821.161.2

DOI: <https://doi.org/10.26661/2414-1135/2019-78-07>

МУКАТАЄВА Я. В.

(*Чорноморський національний університет імені Петра Могили*)

ВІДТВОРЕННЯ КОНЦЕПТУ «ВОЛЯ» В НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Статтю присвячено виявленню мовних засобів об'єктивації концептуального змісту поняття «воля» у контексті поетичних творів Т. Шевченка та аналізу особливостей їх відтворення в німецькомовних перекладах. Зазначається, що мовознавці звертають увагу на проблему функціонування концептів як елементів художньої картини світу, що уможливило пізнання соціально-культурних особливостей соціуму і сприяє виявленню його лінгвокультурологічних ознак. У зв'язку з цим у науковій розвідці уточнено поняття «концепт» і зазначається, що інформаційне наповнення текстового концепту, його інформаційна структура зумовлені структурою самого концепту. Ядром текстового концепту є поняття, яке оточується логічними і образно-чуттєвими, вербальними і невербальними знаннями про це поняття, що відповідають сукупному людському досвіду. У дослідженні окреслено основні механізми процесу когніції. Воля у розумінні Т. Шевченка тісно пов'язана з поняттями героїзму, честі, совісті, особистої та національної гідності, ідеалу національного буття, а тому це

поняття охоплює широкий спектр національних, загальнолюдських духовних цінностей. У науковій розвідці аналізуються лексеми, що експлікують концепт «воля» засобами художньої виразності у лінгвостилістичному та лінгвіокогнітивному аспектах, досліджуються способи їх відтворення в німецькомовних перекладах, аналізуються лексичний і морфологічний рівні стилістики концепту «воля» та способи його відтворення німецькою мовою. Зосереджується увага на таких морфологічно-категорійних трансформаціях як морфологічна перестановка, заміна, вилучення або додавання слова, на комплексній морфологічній трансформації. Зміст концепту «воля» у поетичних творах Т. Г. Шевченка описано за допомогою предметно-центричного та акціонального фреймів, зосереджено увагу на тому, що фрейм вміщує в собі інтралінгвальні та екстралінгвальні знання про явища, які мають складну багатоскладову структуру, та часто повторювані ситуації, що виникають у житті людини.

Ключові слова: концепт, мовна картина світу, художня картина світу, трансформації, фрейм

Mukataieva Ya. V. Reproduction of «Will» concept in German translation of Taras Shevchenko's poetic works. The article is devoted to identifying linguistic means of objectivization of the conceptual content for the concept "will" in the context of Taras Shevchenko's poetic works and to the analysis of their reproduction peculiarities in German translation. It is noted that the linguists pay attention to the problem of the concepts functioning as of the elements of the art picture of the world that enables knowledge of socio-cultural peculiarities of our society and promotes the detection of its linguocultural characteristics. In this regard, in the scientific research the meaning of "concept" is clarified and it is noted that the information content of the text concept and its information structure are caused by the structure of the concept itself. The core of the text concept is a concept surrounded by logical and figurative-sensual, verbal and non-verbal knowledge about this concept which correspond to the collective human experience. The study outlines the basic mechanisms of cognitive process. The "Will" by Taras Shevchenko is closely connected with the concepts of heroism, honor, conscience, personal and national dignity, the ideal of national existence, and, therefore, this concept covers a wide spectrum of national, universal human spiritual values. In scientific research we analyze lexemes that exploit the concept "will" by means of art expressiveness in the linguostylistic and linguocognitive aspects, where the ways of their reproduction in the German-language translations, the analyses of the lexical and morphological level of the concept "will" and the methods of its reproduction in the German language are explored. It focuses on morphological transformations such as morphological rearrangement, substitution, extraction or addition, and also on complex morphological transformation. The content of the concept "will" in poetic works of T. Shevchenko is described with the help of the subject-centred and actional frames. The attention is focused on the fact that the frame contains the intralingual and extralingual knowledge about phenomena that have a complex multi-part structure, and often recurring situations that take place in a person's life.

Keywords: concept, linguistic picture of the world, art picture of the world, transformations, frame

У філологічних дослідженнях останніх років посилюється інтерес до вивчення концептів як ментальних утворень, які відтворюють мовну картину світу певного народу. Вчені все частіше зосереджують свою увагу на проблемі функціонування концептів як елементів художньої картини світу. Такий підхід уможливорює пізнання соціально-культурних особливостей соціуму і сприяє виявленню його лінгвокультурологічних ознак.

Актуальність наукової розвідки полягає у дослідженні концепту «воля» з позицій когнітивної лінгвістики та його репрезентації в німецькомовних перекладах.

Метою роботи є виявити мовні засоби об'єктивації концептуального змісту поняття «воля» в контексті поетичних творів Тараса Шевченка та особливості їх відтворення в німецькомовних перекладах. З метою реалізації поставленої мети передбачається вирішення таких завдань: виявити механізм вербальної репрезентації концепту «воля» в поезії Т. Г. Шевченка; проаналізувати лексеми, що експлікують концепт «воля» засобами художньої виразності в лінгвостилістичному та лінгвіокогнітивному аспектах та дослідити способи їх відтворення в німецькомовних перекладах; описати зміст концепту «воля», використовуючи предметно-центричний та акціональний фрейми.

Об'єктом дослідження є концепт «воля» у поетичних творах Т. Г. Шевченка, а **предметом** аналізу виступають когнітивні особливості вербалізації зазначеного концепту та особливості його відтворення у німецькомовних перекладах.

На порозі ХХІ ст. лінгвіокогнітивна парадигма зазнала значних змін: лінгвістика тексту потребує «нових методик аналізу об'єкта як форми репрезентації знань у мові як концептуального модельного відображення дійсності, як модифікату сфери свідомості автора (художньої, естетичної, етичної, наукової, аксіологічної, прагматичної) та як моделі впливу на свідомість, інтелект, пам'ять, поведінку, погляди інтерпретаторів» [Селіванова 1999, с. 112.].

Під терміном „концепт” мають на увазі окрім того зміст результатів усієї людської діяльності та процесів пізнання світу у вигляді деяких „квантів” знання” [Киричук 1999, с. 46]. Разом з тим, концептуальна ситуація ніколи не піддається вичерпному вербальному

оформленню (якщо не враховувати повного повторення тексту, що тлумачиться) [Иванов 1978, с. 161]. Концепт і значення підлягають вербалізації, якщо вони є значимими для суспільства, тобто конвенціональними [Минкин 2004, с. 181]. Вибір назви того чи іншого концепту відбувається у результаті інтерпретації тексту. Згідно з сучасними інформаційними уявленнями, назва концепту має бути досить-таки короткою, але, разом з тим, відображати увесь його семантичний обсяг і в той же час допускати членування цього обсягу на основні атрибути й ознаки концепту. Водночас у назві слід також уникати надлишковості інформації: у базовому членуванні враховується лише той мінімум атрибутів і ознак концепту, без яких він перестає відображати об'єкт опису. Іншими словами, „він випадає” з категорії, яка включає в себе цей об'єкт.

Текстовий концепт виступає одним із найбільш ємних і плідних понять лінгвокогнітології, оскільки в ньому поєднано логічні, образно-наочні й ментальні знання про досліджуваний об'єкт. Виходячи з того, що природна мова є комплексною інформаційною системою, когнітивне мовознавство має предметом свого вивчення шляхи і способи представлення знань та одержання інформації в процесі комунікації [Приходько 2008, с. 17].

Концепт «воля» в інтерпретації Т. Шевченка багатий змістовно і він не має аналогів у світовій літературі, його поезія глибоко коріниться у світовій традиції, розвиває і збагачує її. [Шаповалова 1989, с. 541]. Для Т. Г. Шевченка воля нерозривно пов'язана з поняттями героїзму, честі, совісті, права, особистої та національної гідності, обов'язку, ідеалу національного буття тощо [Шаповалова 1989, с. 541]. Лексема воля є «найінтенсивнішою ідеотворчою лексемою» Шевченкової поезії [Дзюба 2005, с. 617].

Аналіз дослідження мовних засобів від семантики до мови концепту є найбільш релевантним і уможливорює виявлення його ознак. Л. Фатєєва виокремлює такі основні вектори семантичного наповнення концепту «воля» у поетичних творах Т. Шевченка: „воля-бажання”, „воля-влада”, „воля-сила”, „воля-доля”, „воля-дія”, „воля-неволя”, „воля-вольові риси”, „воля-стан”, „воля-простір”, „воля-необхідність”, „воля-етичні характеристики”, „воля-емоційні характеристики” [Фатєєва 2009, с. 294].

Поетична спадщина Тараса Шевченка має в усьому світі вагомий міжкультурний потенціал, їй властиво розмаїття концептів мистецької думки. Слід зазначити, що німецьке письменство першим розпочало процес системної рецепції художньої спадщини поета. Німецька література значною мірою була першовідкривачем Т. Шевченка як феномена суб'єктної творчої величини, як людини, якій судилися нечувані випробування з незаслуженими кривдами і як особистості зі самобутнім обдаруванням, якому властиві потужні ідентифікатори як національного, так і загальнолюдського виміру [Зимомря 2015, с. 34]. Джерельною базою дослідження слугували поетичні твори Т. Шевченка та їх переклади німецькою мовою Іваном Франком, Сергієм Шпойнаровським, Гедою Ціннер та Юлією Вергініною.

За основу дослідження концепту «воля» узято методику Л. Г. Бабенко, згідно якої концептуальний аналіз художнього тексту охоплює виявлення набору ключових слів тексту, визначення базового концепту (концептів) тексту та опис позначуваного ними концептуального простору тексту [Бабенко 2003, с. 15].

Засобом вербалізації концепту є текст, а не окремі його фрагменти, що і повинні враховувати автори перекладу. Концепт «воля» у поетичних творах Т. Шевченка є текстовим, він має розгалужену структуру, а тому його треба аналізувати, звертаючи увагу на труднощі, які виникають під час перекладу на усіх мовних рівнях та на художні означення, які його конкретизують, уточнюють і ускладнюють його семантику.

Під час аналізу було виявлено такі морфологічно-категорійні трансформації як морфологічна перестановка, заміна, вилучення або додавання слова, на комплексній морфологічній трансформації тощо. Слід зазначити, що завдяки цим трансформаціям

забезпечується більша ступінь еквівалентності, оскільки вони дозволяють уникнути негативних наслідків використання регулярних відповідників в певних контекстах.

Прикладом таких трансформацій слугує переклад поетичних творів Тараса Шевченка Сергієм Шпойнаровським: *А ще гірше — спати, спати I спати на волі* (Минають дні, минають ночі) — *Doch noch schlimmer ist's, in Freiheit schlafen, schlafen müssen* (С. Шпойнаровський). У тексті оригіналу поет тричі повторює лексему «спати», акцентуючи увагу читача на тому, що волю не можна проспати, а перекладач вилучає одну із названих лексем, додаючи при цьому модальне дієслово “müssen“, що адекватно відтворює концепт «воля».

Прикладом векторів семантичного наповнення концепту „воля-влада“, „воля-сила“ слугують слова з «Кавказу»: *За вас правда, за вас слава I воля святая!* (Кавказ) – *Mit euch ist Kraft und heil'ge Freiheit, mit euch ist die Gerechtigkeit!* (Іван Франко). У наведеному прикладі Іван Франко вдається до морфологічної перестановки та заміни. Іменник «слава» перекладається як „der Ruhm“, натомість Іван Франко вживає слово „die Kraft“ (сила), що, на нашу думку, посилює зміст концепту «воля», оскільки волю дуже часто можна здобути за допомогою сили. Не випадково іменник «die Gerechtigkeit» перекладач ставить на останнє місце у рядку, тим самим він акцентує увагу читача цільового тексту на важливості значення справедливості як найвищої цінності, яку сповідують українці.

Вектор семантичного наповнення концепту «воля-простір» чітко простежується у вірші «Заповіт». Геда Ціннер, наприклад, у своєму перекладі вдається до такої морфологічно-категорійної трансформації як перестановка слів: *на Україні милій (in der lieben Ukraine), лани широкополі (weite Felder)*. Дієслово *поховайте*, внаслідок трансформації додавання, змінює кількість слів та словоформ у мові перекладу. Як результат ми отримуємо номінальну конструкцію (Nomen-Verb-Verbindung) – *zum Grab bringen*. Юлія Вергінія, як і Геда Ціннер, вдається до перестановки означення з іменником *in der weiten Steppe*, тому що така конструкція є типовою для німецької мови.

Слід зазначити, що переклад вірша «Заповіт» робили не тільки німецькі поети, а й українські. Прикладом слугує переклад «Заповіту» Іваном Франком. Перекладаючи рядки *серед степу широкого На Україні милій*, він застосовує морфологічну трансформацію – перmutацію – *mitten in der breiten Steppe*, а використання генітиву *der geliebten Ukraine*, вказує на те, що степ – він рідний, український, що має велике значення для українця, який любить свою землю, цінує її і готовий за неї віддати, у разі потреби, своє життя.

У дослідженнях лексичного наповнення концепту «воля» у текстах оригіналу і німецькомовних перекладах мають місце дискусії щодо рядку *поховайте мене на могилі*, адже з точки зору граматики наявним є порушення мовної норми української мови. Треба сказати, що Тарас Шевченко написав «Заповіт», будучи тяжко хворим, у Переяславі на Різдво (7 січня 1846 року) і адресував його українцям. Він хотів бачити рідну Батьківщину вільною, красивою і незалежною навіть після своєї смерті, а зробити це «у могилі» неможливо.

Геда Ціннер, Юлія Вергінія та Іван Франко у відтворенні слова *могила* вжили слово *курган*, який є символом славетного вільного минулого та козацької слави. Якраз з цього надмогильного пагорба Тарас Шевченко після своєї смерті мав би можливість спостерігати за рідним краєм. Виходячи з цього, можна вважати доцільним вживання в перекладах слова *курган*.

Для дослідження текстового концепту «воля» доцільним є побудова фреймової схеми, що уможливіє більш глибоке його розуміння. Теорія фреймів передбачає табличні схеми, які у найпростіший спосіб дають змогу відобразити навіть складні поняття, їх атрибути і джерела знань про них. Представлена структура текстових концептів дає можливість відобразити її в фреймовій схемі, яка, за уявленнями сучасної інженерії знань, найбільше відповідає природній схемі відображення знань людиною. Класична фреймова схема має

такий вигляд: назва слоту, значення слоту, спосіб отримання знань про значення, приєднана процедура [Гаврилова 2000, с. 24].

Зміст концепту «воля» у поетичних творах Т. Шевченка можна описати, використовуючи предметно-центричний та акціональний фрейми. Атрибутом предметно-центричного фрейму концепту «воля» є любов до своєї землі, значенням атрибуту виступає бажання бачити свою країну красивою і заможною, а джерелом знань є фонові знання читача. Акціональний фрейм досліджуваного концепту можна охарактеризувати таким чином: атрибутом є боротьба українців за волю, значенням атрибуту – уявлення про вільну від ворогів країну, джерелом знань виступає фрейм-зразок «незалежність», а приєднаною процедурою – відсутність сумніву в достовірності джерела інформації.

Слід зазначити, що авторам перекладів поетичних творів Т. Шевченка вдалося зберегти зміст концепту «воля», незважаючи на труднощі, які виникали при перекладі.

Висновки.

У результаті проведеного аналізу доходимо висновку, що концептуальний аналіз художнього тексту охоплює виявлення набору ключових слів тексту, визначення базового концепту (концептів) тексту та опис позначуваного ними концептуального простору тексту [Бабенко 2003, с. 15]. Концепт і значення підлягають вербалізації, якщо вони є значимими для суспільства, тобто конвенціональними [Минкин 2004, с. 181].

Лексема воля є «найінтенсивнішою ідеотворчою лексемою» Шевченкової поезії [Дзюба 2005, с. 617]. Концепт «воля» у поетичних творах Т. Г. Шевченка є текстовим, він має розгалужену структуру, а тому його треба аналізувати, звертаючи увагу на труднощі, які виникають під час перекладу на усіх мовних рівнях та на художні означення, які його конкретизують, уточнюють і ускладнюють його семантику.

Завдяки морфологічно-категорійним трансформаціям забезпечується більша ступінь еквівалентності, оскільки вони дозволяють уникнути негативних наслідків використання регулярних відповідників в певних контекстах.

Аналіз предметно-центричного та акціонального фреймів концепту «воля» у поетичних творах Т. Шевченка уможлиблює твердження про те, що концепт «воля» є складною, багатоаспектною когнітивною структурою, він посідає чільне місце в концептосистемі української поезії.

Перспективою дослідження вважаємо дослідження концептів «Україна», «свобода», «незалежність» у творчості Т. Шевченка в лінгвокультурологічному аспекті та його особливостей відтворення в німецькомовних перекладах.

Література

- Бабенко Л. Г., Казарин Ю. В. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика : Учебник; Практикум. М. : Флинта : Наука, 2003. 496 с.
- Гаврилова Т. А. Базы знаний. СПб. : Питер, 2000. 384 с.
- Дзюба І. М. Тарас Шевченко. К. : Альтернативи, 2005. 704 с.
- Зимомря М. І. Поетична модель Шевченкової думки в німецькомовних інтерпретаціях і критиці : дискурс реценції. *Філологічні діалоги* : Збірник наукових праць. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2015. Вип. 3. С. 34-44.
- Іванов Вяч. В. Чет и нечет : Асимметрия мозга и знаковых систем. М. : Сов. радио, 1978. 184 с.
- Киричук Л. М. Концептуальні аспекти перекладу рекламних текстів. *Методологічні проблеми перекладу на сучасному етапі*. Суми : Сум. ДУ, 1999. С. 45-47.
- Минкин Л. М. Концепт в зеркале языка и речи. *Людина, мова, комунікація. Ювілейні четверті Каразінські читання, присвячені 200-річчю Харківського національного університету* : Матеріали Міжнар. наук.-метод. конф. Харків, 2004. С. 180-182.
- Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя, 2008. 331 с.
- Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). К. : Фітоцентр, 1999. 148 с.
- Фатєєва Л. Концепт «воля» в поезії Тараса Шевченка. *Лінгвістичні студії* : Зб. наук. праць. Випуск 18 / [укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін.] Донецьк : ДонНУ, 2009. С. 293-297.
- Шаповалова А. О. Концепт свободи як волі у поетичній творчості Т. Шевченка. URL : http://www.irbis-nbuv.gov.ua / sqiirbis_64exe.
- Шевченко Т. Г. Кобзар. К. : Дніпро, 1989. 541 с.

(Матеріал надійшов до редакції 9.09.19. Прийнято до друку 14.10.19)